

է որ իբր նպատակ դրած է ան: բայց ամէն օր նոր արկածախնդիր մը կու գայ եւ խորհուրդներ կու տայ: Եւ որովհետեւ նա իսկոյն կը հասկնայ, եւ իր մէկ խօսքը կը բաւէ որ հազար ձեռքեր շարժումի մէջ դնէ, կը կարծէ թէ ամէն բան կարելի է այդպէս շուտ եւ դիւրին գործադրել: Այն ատեն որոշում որոշումներու վրայ կը տեղայ: մէկը միւսը կը մոռցնէ. եւ իշխանները այդ բոլոր հրամաններուն մէջէն զայն կ'ընտրեն որ իրենց ծրագիրներուն նպատակը կը տեսնեն. եւ այդ պատէշին ետեւ ծածկուելով՝ հանգստեամբ կը ջախջախեն փոքրերը, կայսրութեան անդորրութիւնն եւ ապահովութիւնը հռչակելով: Կ'երդնում որ շատեր սրտով շնորհակալ են Աստուծոյ, որ թուրքը վարժ եւ արթուն կը պահէ կայսրը:

Վալդիլիգըն. — Ատիկա ձեր տեսակէտն է:

Գեօգ. — Ամէն ոք իրենն ունի: Խնդիրը հոն է, թէ որո՞նք կողմն է լոյսն եւ արդարութիւնը. եւ պէտք է խոստովանիք գոնէ թէ ձեր շարժումները լոյսն կը վախնան:

Վալդիլիգըն. — Ուզածնիդ կրնաք խօսիլ, ես բանտարկեալ եմ:

Գեօգ. — Ո՛հ, եթէ խղճմտանքնիդ մաքուր է, ազատ էք: Բայց ո՞ր հասարակաց խաղաղութիւնը: Կը յիշեմ, տասնըվեց տարեկանիս, երբ սահմանապահ կոմսին հետ կայսերական ժողովին ներկայ էի: Պէտք էր տեսնել թէ ձեր իշխանները ինչպէս իրենց բերանները լայն կը բանային, եւ լսէիք իրենց ատենախօսութիւնները եւ մասնաւորապէս եկեղեցականները: Ձեր եպիսկոպոսը կայսրին աւանջները ազմուկով կը լեցնէր, կարծես թէ հրաշքով արդարութիւնը ծնած ըլլար սրտին մէջ. եւ անա իմ ճորտերէս մին կը յափշտակէ ինծ. մէ ան ատեն՝ երբ կռիւնիս դադրած էր եւ ես այլեւս իր մասին չէի խորհիր: Ամէն ինչ լըմընցած չէ՞ր մեր մէջ: Ի՞նչ կարգադրելիք կայ այս բանտարկեալին հետ:

Վալդիլիգըն. — Այդ բանը առանց իր գիտնալուն պատահեցաւ:

Գեօգ. — Ուրեմն ինչո՞ւ ազատ չարձակել զանի: Վալդիլիգըն. — Որովհետեւ չվարուեցաւ ինչպէս որ պէտք էր:

Գեօգ. — Չվարուեցաւ ինչպէս որ պէտք էր: Կ'երդնում, ըրաւ ինչ որ պէտք էր. ես վստահ եմ որ ձեր եւ եպիսկոպոսին լրտեսումով էր որ ձեռքէս խլեցին զանի: Կը կարծէք, որ ա՛յսօր աշխարհ կու գամ, որպէսզի չկրնամ տեսնել թէ ո՞ր կ'երթայ այս ամէն բան: Վալդիլիգըն. — Ձեր կասկածներն անարգար են:

Գեօգ. — Վալդիլիգըն, ըսեմ մտածածս առանց քաշուելու: Շատ փոքր բայց եւ այնպէս ձեր աչքերուն մէջ փուշ մըն եմ, Սեբինգըն ու Սելբիցն ալ ձեզ կը նեղեն. ինչո՞ւ, որովհետեւ կորովի կերպով որոշած ենք մեռնիլ, քան Աստուծոյ գաղտնիքին շնորհապարտ ըլլալու այս օդին համար՝ զոր կը շնչենք, եւ հաւատարմութիւն ընծայելու կայսրէն գաղտնիքներու: Ահա չեն դադրիր ինծի որոգայթներ լարելէ, ամենէն աւելի թուի գոյներով կը նկարեն զիս Նորին Վեհափառութեան մօտ, բարեկամներուն ու իմ գրացիներուն: անոնք զիս կը շրջապատեն լրտեսներով: Երբ մօքեր ինչ որ կը զիս մէջտեղէն վերցնել, ամէն միջոց լաւ է իրենց համար: Գուք այս երկ մասարդ գերի բռնեցիք, որովհետեւ գիտէիք, տարուած զինքը պատգամաւորութեան մը որովհետեւ զինքը պատգամաւորութեան մը սահմանած էի. եւ ան չըրաւ, ինչ որ պէտք էր ընել, որովհետեւ ան զիս չմատնեց ձեզի: Եւ դուն, Վալդիլիգըն, անոնց գործիքն ես:

Վալդիլիգըն. — Բերլինցըն:

Գեօգ. — Այս նիւթին շուրջ այսքանը կը բաւէ: Բացատրութիւններու երդուեալ թշնամի եմ: Մէկը կամ միւսը կը խաբուի, եւ յաճախ երկուքն ալ:

Քարլ. — Ճաշի, հայրիկ:

Գեօգ. — Ուրախ լուր: Եկէք, կը յուսամ, թէ իմ կնիկ-մարդիկս քիչ մը սիրտդ պիտի ուրախացնեն: Ատենով պզնիւ ասպետ մըն էիք. միայն դուք էիք օրիորդներուն բերանը: Եկէք (կը մեկնեն):

ԵՐԿՀԱՋԱՐԱՄԵԱԿ ՄԸ

(Շար. տես Բագմ. 1931, էջ 170)

Գ. — ՎԱՐՊԵՏՆ ՈՒ ԱՇԱԿԵՐՏԸ

(ՎԻՐԳԻԼԻՈՍ ԵՒ ՏԱԵԴԷ)

Բ.

Տանդէի գերաշխարհիկ Քերթուածէն հետեւցնելով, յուսալի է որ Վիրգիլիոս՝ իրեն յանձնուած ծանր պաշտօնը խղճմտօրէն կատարելէն յետոյ, այլեւս չպարտաւորուեցաւ վերադառնալու առկախ ստուերներու պարունակին մէջ, ուրկից Բէաւորիկին ինդիրքով դուրս ելած, հեռացած էր, որպէս զի իր Աշակերտը աչքովն իսկ տեսնէր ժամանակաւոր եւ յաւիտենական կրակին մէջ տառապողները եւ այդ օրինակներէն զգաւտացած, ուղղէր իր ընթացքը:

Հարկ եղաւ, ուստի, Ենէականէն եւ Ողիսականէն աւելի արկածալից ճամբորդութիւն մը ձեռնարկել. Լիմպոսէն յետոյ զԺոխքին պարունակները մի առ մի այցելելով իջնել Դիւսպետին բուն իսկ բնակավայրը, այսինքն իններորդ ամենախոր պարունակը, ուր են, նաեւ ըստ Տանդէին, բարերարներու դէմ ապերախտ եւ դաւաճան մատնիչները եւ հայրասպանները:

Սակայն եթէ Տանդէին դիւրին եղաւ Դիւսքին մուտքը, տագնապալից պիտի ըլլար անկէ դուրս ելլելը՝ զոր Վիրգիլիոս շատ զիտաւոր եւ հակիրճ լուծած է, դիւսքի Դիցաբանութեան, ըստ որուն, անուն գետին մօտաւոր «Դրունք Քնոյ» կոչուած երկու մուտք ունէր, «շուրջ գնդակա խուրձս մեկոնից եւ հոյլս երազոց»: Այս հնարքով, Լատին Քերթողահայրը,

Սիրիլլային ներկայութեանը, Ենէասին հօրը կարգ մը յայտնութիւններ տալէն եւ

Չըստորերկրեայ շուրջ դիտելով ընդհանուր.

երեքը միասին կը հասցնէ այդ նշանաւոր դռներուն.

Քընոյ դըրունք են երկուորեակ, յորոց մին է եղջերեայ, որպէս պատմեն, եւ դիւրին Տալ ելս ըստոյգ էից. իսկ միւսն ըսպիտակ կերտեալ ժանեօք փղղաց փայլէ գերունակ. Այլ ընդ այն դիքն անդընդայինք ի յերկիր Յըդեն գերագոյս ի վեր ըզտուտու եւ զանիր: Սիրիլլային արդ եւ Ենեայ զայս այսպէս Բացատրելով անդա՛նօր հայրն Անքիսէս, Չնոսա ի բաց ընդ փղղոսէրեայն արձակէր:

Ենէակ. գլ. 2. (1317-1325)

Եւ գերպ. Հիւրմիւզեան հետեւեալ ծանօթութիւնը կը յաւելու, զգացնել տալու համար թէ Վիրգիլիոս ո՞րքան քիչ հաւատք կ'ընծայէր այդ առասպելախառն գրոյցներուն՝ «եւ ընդ փղղոսիւրեայն ի բաց արձակէ զԵնէաս, յայտ իմն այսպէս առնելով, զի առասպելք են ամենայն որ ինչ զգոխոց պատմեալ ի նմանէ վէպը»:

Մինչդեռ Տանդէն նոյնքան հեշտիւ եւ անաշխատ չյաջողեցաւ ինքզինքն ու իր վարպետը Դիւսքին ի բաց արձակելու: Ընդհակառակն, քանի խորը կ'իջնէր, այնքան աւելի զժուարութիւններ կը յարու-

ցանէր, նոր խոյանքներ առթելով իր վառ երեւակայութեան եւ յաջող՝ այլ տարօրինակ եղանակով մը գոցելու իր Դժոխքին վերջին Երգը: Ուր պիտի տեսնէ Սատուծոյ վեհութիւնը մատնող Յուդան, եւ երկրաւոր իշխանութիւնը խորհրդանշող՝ Կեսարին դէմ դաւաճանող հայրասպան Բրուտոսը եւ ապերախտ Կասսիոսը: Եւ պիտի հասնին՝ վերջապէս Սանդարմետին կեղծոնավայրը:

Վերջիլ՝ տեսնելով Պղոտոն դիւսպետը, իր Աշկերտը կեցնելով՝ կ'ըսէ.

Աւասիկ Գեւն, ահա այն վայրն, ինձ ըսաւ,
Ուր գորութեամբ պէտք է քու անձըդ զինես:

Վարպետին ներշնչման ակնադրութիւնն ճոխացած, իմաստասէր այլաբանութեամբ կը նկարագրէ Արուսեակը, որ այնքան հրաշալի էր՝ անկումէն առաջ. մինչ հոս՝ զազրելի ճիւղ մը՝ վեցթեւեան եւ երեք բերանով. թեւերը անփետուր՝ չղջիկէն աւելի քստմնասարսուռ: Մարմինը՝ յաւիտեանական սառոյցի մէջ խրած, զարշելի որդի մը նման, երկրագնդին թանձրութեան մէջ սողոսկած է, զրեթէ մէկ կողմէն միւսը թափանցելով: Այնպիսի դերքով մը զամուսն է այդ յաւերժական սառնակոյտին մէջ որ անոր հրէշատեսիլ զրուխը կը գրաւէ բնդհանուր ձգողութեան ճիշտ կեղծոնը: Հոն ուր կը հակի մարմիններու ծանրութիւնը, հոն՝ նաեւ կը ծանրանան մարդկութեան գործած մեղքերը: Այս պատճառով դժոխքին մեղսաթաւլ բոլոր գետերը դէպ ի երկրիս կեղրոնը կը հոսին, ցոյց տալու համար որ պէտք է վերադառնան ամենայն չարեաց ակնադրութիւն, մարդկութեան կորուստի սկզբնապատճառին: Նմանապէս Քաւարանին լեռնէն վճիտ ժայթքած, այլ արատները մաքրելէն պղտորած, Լեթէն, ինքն ալ ուրրտապտոյտ պիտի հասնի վայրասակ գահավիժելու իր ջրերուն հետ քաւած մեղքերը. բոլորն ալ Արուսեակին գլխին, զոր Տանդէն եռադէմ պատկերացուցած է. մին՝ շիկակարմիր, միւսը՝ դեղին սպիտակախառն, եւ երրորդը՝ սեւաթուր: Այս եւ

րեք բնութեան ճշգրիտ մեկնութիւնը տակաւին չէ տրուած, եւ ես չեմ ուզեր շեղիլ վերստին:

Սանդարմետաց վեհապետին բնակավայրը այցելելէն յետոյ ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ վայրկեան մը առաջ ջանալ դուրս ելլելու արհաւիրքի այդ ստորերկրեայ թագաւորութենէն եւ անոր կեղրոնէն՝ նախ եւ առաջ, երկրիս միւս կիսագունտին մէջ անցնիլ. այսինքն՝ ըստ Տանդէի նկարագրութեան, այն կողմը ուրկից ճեղք մը բացուելով, ապստամբ հրեշտակապետը գահավիժեց՝ անդնդախոր թաղուելով այդ սառնապաղ գերեզմանին մէջ:

Սակայն, ինչպէս նախապէս անդրադարձուցի, Ենէասին եւ Սիրիլլային բունի փղոսկրեայ դռնէն դուրս ելլելէն շատ տարբեր եղանակով տեղի ունեցաւ այս անգամուն ելքը, զոր կարելի է ռոգամբուսեան փախուստ անուանել:

Արդարեւ՝ Տանդէն իր պատկառելի Վարպետը կը պարտաւորէ Արուսեակին որդի նման մարմնոյն վրան կատարուելիք մարմնամարզի անհնար փորձերուն, մագլցումի եւ ճարպիկ ուսուցման: Զարչաբանը մը որ կը բաւէր Վերջիլը ուղղակի երկինք զրկելու, եւ որուն այլաբանական իմաստը տակաւին մեկնուած չէ: Թեքեալ իսկ՝ անոր մէջ, ի գուր կը փնտռուի ինչ որ չկայ արդէն: Ծաղապատ թնճկած վիճակ մը, որմէ հաւանականաբար խրտչած, մեր սքանչելի եւ մեծ Բագրատունին երբեք չհաճեցաւ փորքնտրացի մեծանուն Քերթոյին հետ զբաղելու, տածելով հանդերձ մեծ համարմունք: Կ'ըմբռնեմ: Դժուարահաճ կ'ըլլայ, բնականաբար, Հայկ Դիւցազնի նման կոթող Դիւցազնեցութեան մը հեղինակը, երբոր Հոմերի, Վերջիլի, Սոփոկլի, Միլտոնի, Ռասինի նման, հին եւ նոր Դասական հսկայ գրիչներու հետ չափած ըլլայ իր յեղիչ անվկանդ գրիչը:

Ինչ որ է, Վերջիլիոս, մեկնելու որոշողութիւնը տուածին պէս, կը պլլուի Արուսեակին թաւարծի կողերուն եւ կը սկսի, Տանդէն իր վզին փաթթուած, այդ հրէշին սառած կարծրանիւթ խեցիներուն

եւ խիտ մագներուն մէջէն ծիւէ ծիւ վար իջնելու, իրեւ թէ ատոնք սանդուխի մը աստիճաններն ըլլային: Տագնապալից այդ վտանգաւոր ուսուցմանը պահուն կ'ազդարարէ Աշակերտին ամուր բռնել.

Ըզգոյշ կեցիր, ըսաւ Վարպետս ոգեսպառ եւ պարտաւեալ. զի այսպիսի սանդուխով չեռանալ հարկ է մեզ այսքան աղէտքէն: Ցեռոյ քարի ծերպէ մը դուրս նա ելաւ Խանոր եղբւրքը զիս վար դրաւ՝ որ նստիմ:

Եւ Աշակերտին կը յայտնէ այդ զգուշաւոր անցքը, որուն մէկ մասը կատարած էին, եւ մնացեալովը պայծառ երկընքին տակ, վերջապէս, պիտի գտնուէին, ճիշտ հոն, ուրկից Լեթէն Արուսեակին զլխին անդնդակու կը ջրվիժէր իր պղտորուած ջուրերը:

Եւ կը վերջանայ, այս եղանակով, Տանդէի Դժոխքին այցելութիւնը եւ կը սկսի Քաւարանինը, զոր տաղանդաւոր Քերթոյը կը նկարագրէ բուրններու զառիվեր կողբէն, սարահարթներով մերթնդմերթ ընդմիջուած տաժանելի եւ սեպապեալ վերելք մը: Պիտի նմանէր բազմաշարկ բրգածեւ շինութեան մը սանդուխին, որուն վերջաւորութիւնը ջրջապատուած է բոցերով: Հուր մը, սակայն, որ չի լափիլգեր այլ կը սրբէ անոր մէջէն անցնողին մեղքերուն արատները: Այսպէս է որ Քաւարանին անմիջ վրան բազմած հրեշտակին զրոշմած՝ մահացու մեղքերը = Peccati ակնարկող, եթէ սկզբնատառ P գիրերը, այս վերելքին միջոցին յաջորդաբար կ'անհետանան Տանդէին ճակատէն, հետզհետէ թեթեւութիւն մը անոր տալով, որով զուլի կ'ելլէ այն դժուարելանելի աստիճաններուն, ճիշտ ընկերակցութեամբ իր Վարպետին եւ լատին դարուն հռչակաւոր Ստատիոս բանաստեղծին:

Այդ վերելքին զուգընթաց՝ Տանդէի այլաբանութեան ոճն ալ երթալով կը բարձրանայ, իմաստասիրական տեսակէտով, յոյժ խրթնիմաստ, այլ գեղանկար պատկերներով ճոխացած, որոնցմէ երկուքը մասնաւորապէս հաճելի եւ հետաքրքրիչ

կը գտնենք: Մին՝ երբոր Միջին դարուն հռչակուած աշուղներու քաջագոյնին, Արնալոյ Դանիելլոյի կը հանդիպին, որ իրեն ուղղուած հարցումին Կաստիլեան՝ լաւ եւս փրովանսալ եռատողներով կը պատասխանէ, այսինքն իրեն մայրենի լեզուով, ինչպէս Բէատրիկը իր Քարքառով խօսեցաւ Վիրգիլիոսի՝ որ պատուիրեց իր Աշակերտին լատիններէն խօսիլ լատինագէտներու հետ: Եւ ինչպէս երախտագէտ չմնալ հանճարեղ Փլուրենտիացի Քերթոյին որ հանդերձեալ կեանքին մէջ ալ մայրենի քաղցրիկ լեզուն խօսելու վստահ հաւանականութիւնը կու տայ, հաստատելով ազգային ոգւոյն անմահութիւնը — քանի որ նա մայրենի լեզուին մէջ մարմին կը զգենու — եւ ջրեղով, դարեր առաջ, համաշխարհային ազգալուծիչ սկզբունքները, որոնք ներկայիս, հայրենասիրութեան դէմ կը դաւադրեն ահաւոր չարքներով: Երկրորդ պատկերը, Տանդէի գերաշխարհիկ Քերթուածին ամենագեղեցիկներէն մին, ուր քերթողական աւելանը եւ ազգասիրական ոգին միատեղ կը տաղերգեն, կը պարզուի երբոր Վարպետն ու Աշակերտը պիտի հանդիպին Սանտուա քաղաքին երկրորդ մեծանուն զաւակին, Սորտելլոյ պուէտին՝ որ ԺԳ դարուն հմուտ գրագէտներէն մին է:

Եւ որովհետեւ Վերջիլիոս, Քաւարանը երբեք այցելած չըլլալով — սա եւս ակնարկութիւն մը որ Փրկչին գալուստէն առաջ միայն Լիմբոսը կար — հարկադրուած էր տեղեկութիւն հարցնելով յառաջանալ այս անգամ, ուստի, իրեն անծանօթ հայրենակցին կը դիմէ, որ մեկուսի քաղաքին աչքերովը դէպ իր կողմը եկողներուն շարժումներուն կը հետեւէր:

Սորտելլոյի պատկառելի դիմագիծներէն եւ ազնուական կեցուածքէն խորապէս զգածուած՝ Տանդէն սքանչացումի բացազանչութեամբ մը կը սկսի հնչեցնել իր հոգետաւիղ քնարը.

Հասանք անոր. ո՞վ պերճ հոգիդ Լոմբարտեան Ո՞հ որքան սէգ Լ'արհամարհոտ էր կեցուածքդ

Ի՛նչքի՞նչ շարժումն ծանրաբարոյ եւ պարկեշտ։
 Դա ոչ մի բան մեզի զուրցեց եւ ըսաւ.
 Թողուց որ հիւ գանք՝ մի միայն նայելով,
 ինչպէս առիւծն երբոր յուշիկ կը բազմի։
 Այսու հանդերձ՝ Վիրգիլիոս մօտ երթալով
 Լաւագոյն ելքն իրմէ խնդրեց որ ցոյց տար.
 Այլ հարցումին փոխան տալու պատասխան՝
 Դա մեր կեանքին մեր աշխարհին նկատմամբ
 Հարցաքննեց։ Եւ գոյտը Վարպետս երբ սկսաւ՝
 «Մանտովա...» նոյնոս ցատքեց հոգին ինքնամ.
 [փոփ
 Իր նախապէս նստած տեղէն՝ ձայնելով,
 «Մանտովացի՞, քու քաղքէ՞ք եմ, Սորտելլոն...»
 Եւ գիրկընդխառն ողջագուրուած փարեցան։

Ծննդավայրին անունը միայն լսելով,
 իրարու դեռ անծանօթ, մին հեթանոս միւսը
 քրիստոնեայ, այդ երկու Մանտուացիներն
 բուն ստուերներուն գիրկընդխառնումին
 յուզիչ տեսարանին յանդիման Տանդէին
 վշտակիր սրտին հին վէրքերը կը բացուին։
 Դառնացած կը զայրանայ իրեն ժամանա-
 կակից Խալացիներուն դէմ որոնք՝ ըստ
 Տանդէին տուած բացատրութեան, — եր-
 բոր Սորպոնի Վարդապետներուն կաճառին
 մէջ իր կեանքը պատմեց — «Առաքինու-
 թիւններէ աւելի ատելութիւնը խնամքով
 կը շարունակեն. թէ կ'ատեն գիրար եւ
 թէ կը սպաննեն։ Քաղաքականութեան
 մէջ՝ մարդս հազիւ երբեք ազատ է իր
 խղճին թելադրութեանցն անսալու. այլ
 միշտ՝ կամ գերի է իր կրքերուն կամ խա-
 ղալիկ-դիպուածներու։ Եւ ահա անոր մէկ
 օրինակն ալ ես եմ։ Կուեւիեան ծնած,
 պարագաները զիս կիպելլեան ըրին»¹։
 Իր Հայրենիքին, Խալիոյ, սրտածմլիկ
 եւ քայքայեալ այս վիճակէն, եւ իր ազ-
 գայիններուն ազգակործան վարմունքէն
 յուսաթափ, քաղաքական կարեւոր դեր
 եւ դեսպանի պաշտօններ կատարած փլու-
 բենտիացի Քերթովը, շեղելով այս առ-
 թիւ իր Վարպետին ուղղութենէն — այն
 որ Ասիացիները Խալացի կերպարանա-
 փոխեց — Տանդէն կ'ըսեմ, աչքերը Ալ-
 պեաններէն անդին շրջելով, գերման կայ-
 սեր հրաւեր կը կարդայ, որպէս զի անոր
 ձեռքով Խալիոս վերադառնար, ինչպէս

երբեմն Օգոստոս Կայսեր օրով, համաշ-
 խարհի գերիշխանութեան առաջնութիւնը։
 Շատերը կը դարձնեն Քերթովին այս
 դիմումը։ Այլք, մինչդեռ, ինչպէս մեծա-
 նուն ազգասէր Մածծինին, բարձր դիւա-
 նագիտական հայրենասիրութիւն կը հա-
 մարին։ Արդարեւ Հոռոմայ կայսերական
 գահին վրայ բազմողին օտարածին ծագումը
 կարեւորութիւն չունէր։ Միթէ Աղեքսանդր
 Սեւերոսը, Դիոկլետիանոսը եւ նոյնինքն
 Կոստանդիանոս մեծն հարազատ Հոռոմա-
 ցիներ էին։ Առաջինը՝ Ափրիկեցի, եւ
 երկու Վերջինները՝ Իլլիրացի։

Աշակերտը իր ապրած դարուն արտա-
 յայտումն էր, ինչպէս Վարպետը եղած
 էր իր դարուն, եւ երգած էր փառաւոր
 էջ մը, կատարուած եղելութիւնը, երբոր
 Յուլիան Ազգատոհմը իր ձեռքին մէջ
 զսպած կը պահէր աշխարհիս սանձերը։
 Մինչ Տանդէին օրով, այդ կեդրոնաձիգ
 զօրութիւնը, այդ հեղինակութիւնը կը
 պակսէր Խալիոյ, որպէս զի անոր շուրջը
 գային հաւաքուելու Խալացի ազգասէր
 տարրը եւ ազատութեարը, եւ ձեւանար այս
 եղանակով — ինչպէս Ֆրանսան, Անգլիան
 եւ Սպանիան, այդ բախտը ունեցած էին —
 Պետական մարմինը, կեդրոնական Կառա-
 վարութիւնը։ Այդ հեղինակաւոր ուժն է
 որ Տանդէն կը փնտռէր, եւ որուն պակ-
 սելովը ծագած էին երկպառակութիւնները
 եւ ներքին կռիւները, եւ Խալիան վե-
 րածած «մրբկածուփ ալիքներուն անտէր
 թողուած անդեկ նաւ մը»։ Այն փառապանծ
 Խալիան որ Վիրգիլիոսին օրով, երբեմն
 տիրուհի էր նահանգներու եւ ամենէն
 յարգուած, արդ դարձած էր bordel մը,
 Տանդէին բացատրութեամբ, զոր մեկնիչ-
 ները եւ թարգմանիչները պոռնկանոց յե-
 ղած են, մինչդեռ Քերթովը անընտրի՝ այլ
 տակաւին ի սովորութեան, այդ բառով
 կ'ուզէր նկարագրել Խառնուշիոր աղբոշի-
 ու միտքը որ կը տիրէր իր երկրին մէջ։
 Հայրենակցի մը հանդիպելուն այս ցնծա-

1. Տես Վեր. Հ. Արտէն Վալիկանին ներածումը
 (1910), Տանդէի Դժոխքին։

զին ընդունելութիւնը երեք չորս անգամ
 կրկնէին յետոյ, Սորտելլոյ ետ քաշուե-
 լով, կը հարցնէ «Բայց դուք ո՞վ էք»։
 Վարպետը ինքզինքը ծանօթացնելով կը
 բացատրէ միանգամայն թէ ինչպէս իրեն
 մահէն յետոյ աւետարանուած հաւատքէն
 զուրկ ըլլալով, Երկնից արքայութիւնը
 կորսնցուցած, Լիմբոսի տխուր կայանին
 մէջ դատապարտուած էր կենալու, սկզբ-
 րեանկան մեղքով մեռած անմեղ տղոց հետ։
 Աստուծոյ մօտ վերանալու արժանի
 Հոգիներուն այս լեռան դեռ չըջըլջած,
 Հոգաւորանոս թաղել տրուաւ ոսկորներս։
 Հաւատքէն զուրկ՝ լ'ոչ այլ մեղքի պատճառով,
 Արքայութիւնը կորսնցընող Վիրգիլին եմ։
 Այս կերպ Վարպետս անոր տրուաւ պատասխան։
 Ինչպէս երբ մօրդոս յանկարծ իր դէմ կը տեսնէ
 Բան մը որուն՝ գմայլած, հաւատք ընծայել
 կը վարանի, ըսելով. «ան է թէ ոչ»։
 Այսպէս թուեցաւ նա որ յօնքերն առած վար,
 Խոնարհ յետոյ վերադարձաւ դէպ՝ անոր՝
 Գրկելու հոն ուրտեղ է նուազ փարելի։
 Այսինքն անոր սրունքներուն, քանզի
 առաջին ողջագուրանքին Վիրգիլի վզին

փաթթուեր էր։ Այս մեծաբանքէն վերջը,
 Սորտելլոն հիացումով կը բացագանչէ.
 Ո՞վ Լատինաց դու փառքդ, որով մեր լեզուն
 Զոր ինչ կարող էր ցոյց տրուաւ քաջայայտ։
 Ծննդավայրիս յաւերժական դու պարծանքդ,
 Ո՞ր բախտն, որ վարձն է որ զքեզ ինձ կը յայ-
 [տնէ.
 'Ի եթէ արժան եմ՝ լըսելու քու խօսքերդ,
 Ըսէ՛, դժոխքէ՛ն, որ կայանէն դուն կու գաս։
 Աղետաւոր արքայութեան ես բոլոր
 Ուորտներէն, պատասխանեց, կը հասնիմ,
 Դրողուած, տարուած զօրութենէ մ'երկնային։
 Ընելուս չէ՛, այլ չընելուս պատճառով
 Կորսնցուցի Արեգակին տեսքը վսեմ՝
 Որուն կ'ըղձաս, եւ զոր ես շատ ուշ ճանչցայ։
 Վարը տըխտիւր տեղ մը կայ, ոչ տանջանքի,
 Այլ միայն խաւարի, ուր վայնասուն
 Զի հընչեր ողբ աշխարի, որ հառաչ մ'է։
 Հոն կը կենամ անմեղ մանկանց հետ որոնք՝
 Դեռ չազատած մարդու մեղքէն նախաւոր,
 Մահէն եղան ատամացի խածատուած։
 Հոն եմ, անոնց հետ որ երեք սրբազան
 Առաքինի ձիւքերէն գատ, միւս բոլորն
 Զգեցան, ճանչցան, հետեւեցան անմոլար։
 (Շար.)

Փրոֆ. ԼԵՒՈՆ ՎԻԻՐԵՆԵԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ՃԱՄԲԱՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՈՆՑ ՅԵՂԱՅՐԶՈՒՄԸ

Ներկայս համառօտ ակնարկ մըն է ճամբա-
 ներու պատմութեան, կարեւորութեան եւ յեղա-
 շրջումին վրայ. հետեւեալ անկէ հեռու են
 թուականներ եւ յիշատակութիւններ։
 Ճամբաներու անհրաժեշտութիւնը այն ատեն
 զգալի եղած է՝ երբ անհատներ կամ ցեղեր
 շահագէտ եւ տիրապետական հոգով ուզած են
 փոփոխել իրենց վայրը անտեսական բազմալիսի
 պատճառներու հետեւանքով։
 Գոյութեան պայքարը ծնունդ տուած է ա-
 մէն արհեստի եւ ի մասնաւորի վաճառականու-
 թեան, Յայտնի է թէ այս վերջինին ծաւալումը
 պէտք ունէր ճամբաներու՝ յաղթելու համար մի-
 ջոցին։

Վաճառականութիւնը սակայն այնչափ զգա-
 լի չէ ըրած ճամբաներու անհրաժեշտութիւնը
 որչափ զինուորական շարժումը նախնական շըր-
 ջաններուն մէջ։ Արդարեւ Հոռոմէական աշխար-
 հակալ ձկտումին գերակշռութիւնը պատճառ ե-
 ղած է դրական եւ մասնակի աշխատութեանց
 ճամբաներու կառուցման համար։ Մարդկային
 պատմութեան մէջ այս զինուորապաշտ շարժու-
 մին միակ բարիքը կարելի է նկատել, ըստ իս,
 ճամբաներու ծաւալումը։ Յիրաւի ոչ մէկ ազգակ
 այնչափ հրամայական եղած է որչափ աշխար-
 հակալ շարժումը, որ պարտադրած է դրական
 աշխատանքի մը՝ որ է ճամբաներու կառուցումը։
 Այս միակ ազգակը՝ դրդիչը եղած է ամէն ազ-